

Samen op koers

Een zelfreflectie op het rechtswetenschappelijk onderzoek in Nederland anno 2023

Raad der Decanen Rechtsgeleerdheid

Na de onlangs afgeronde onderzoeksevaluaties van de Nederlandse rechtenfaculteiten reflecteert de Raad der Decanen op de uitkomsten daarvan en daarmee op de staat van het rechtswetenschappelijk onderzoek in Nederland. De Raad beoogt daarmee een landelijk beeld te schetsen van de huidige en toekomstige kansen en kwetsbaarheden van de rechtswetenschap. Tegelijkertijd wordt met deze reflectie aan een breed publiek inzicht verschaft in de huidige realiteit van rechtswetenschappelijk onderzoek en de belangrijkste ontwikkelingen die gaande zijn. Ook hoopt de Raad dat deze reflectie bijdraagt aan een ontwikkeling waardoor er binnen de verschillende faculteiten meer wordt gediscussieerd over de uitkomsten van dit soort evaluaties.

1. Inleiding

1.1. Een landelijk verhaal

Eind 2022, begin 2023 is het (rechtswetenschappelijk)¹ onderzoek aan de tien Nederlandse rechtenfaculteiten² geëvalueerd voor de periode 2016-2021. De tien faculteiten kozen voor een 'stand alone' evaluatie per faculteit, mede omdat het vigerende beoordelingskader (het zogenoemde SEP-protocol) de mogelijkheid biedt om het onderzoek te beoordelen in het licht van de eigen strategie van de individuele faculteit. Uiteraard zijn er vooraf wel gezamenlijke afspraken gemaakt over de aanpak.³ De onderzoeksevaluaties zijn dus niet meer gericht op het vergelijken en onderling rangschikken van de faculteiten. Deze aanpak is breed gedragen, maar heeft als keerzijde dat daardoor het bredere verhaal over de algemene landelijke stand van het rechtswetenschappelijk onderzoek in Nederland wat op de achtergrond zou kunnen raken. Daarom sprak de Raad der Decanen Rechtsgeleerdheid (RDR), waarin alle decanen van de juridische faculteiten in Nederland zitting hebben, af om na afronding van de evaluatie op basis van de tien visitierapporten gezamenlijk te reflecteren op de staat van het rechtswetenschappelijk onderzoek in Nederland in brede zin, inclusief criminologie. Dat moment is nu aangebroken.

1.2. Doelen van deze reflectie en de publicatie ervan

Wij beogen met deze gezamenlijke reflectie ten eerste een landelijk beeld te schetsen van de huidige en toekomstige kansen en kwetsbaarheden van (de ontwikkeling van) de rechtswetenschap, voor eenieder die betrokken is bij die rechtswetenschap, op welke manier dan ook. Deze schets

van belangrijke ontwikkelingen is dan ook niet alleen bestemd voor collega-wetenschappers, maar ook voor studenten, leden van adviesraden, Colleges van Bestuur, etc.⁴ Plaatsing in dit blad is daarbij instrumenteel én belangrijk voor de RDR, omdat deze reflectie zodoende de beoogde brede doelgroep daadwerkelijk kan bereiken en derhalve veel breder gelezen zal (kunnen) worden, ook door degenen die niet direct met de diverse onderzoeksvisities te maken hebben gehad. Daarbij komt, als tweede doel, dat wij het belangrijk vinden dat een breed publiek kennis neemt c.q. kan nemen van het oordeel van facultaire bestuurders over het rechtswetenschappelijk onderzoek in Nederland: wat gaat er goed, wat niet, etc.? In het verlengde daarvan willen wij aan een breed publiek inzicht verschaffen in de huidige realiteit van rechtswetenschappelijk onderzoek en de belangrijkste ontwikkelingen die gaande zijn. Ten derde hopen wij dat het op deze wijze openbaren van onze reflectie kan bijdragen aan een ontwikkeling waardoor er binnen de verschillende faculteiten meer wordt gediscussieerd over de uitkomsten van dit soort evaluaties. Er wordt immers door velen veel tijd gestoken in de voorbereiding van die evaluaties maar voor de uitkomsten is dat soms minder vanzelfsprekend.

Een gezamenlijke schets als deze past bovendien goed bij de versterkte samenwerking en profilering die de faculteiten wisten te bereiken in aanloop naar en bij uitvoering van het (tussentijds als zeer succesvol beoordeelde)⁵ Sectorplan Rechtsgeleerdheid, een door het ministerie gesubsidieerd onderzoeksprogramma, waarbinnen alle Nederlandse juridische faculteiten samenwerken op een aantal thema's zoals digitalisering en *empirical legal studies*.⁶ Het belangrijkste dat de RDR met deze gezamenlijke

zelfreflectie wil bereiken, is dan ook het bieden van leerrijke inzichten, voor de verschillende faculteiten, en daarbinnen in het bijzonder voor diegenen die verantwoordelijk zijn voor het maken van (beleids)keuzes op diverse niveaus, voor de rechtswetenschap, en wellicht ook voor andere wetenschappelijke disciplines (mede ook doordat (de invloed van) een Sectorplan tegenwoordig nooit ver weg is).⁷

1.3. Preliminare keuzes

De RDR had uiteraard een externe commissie of een individueel gewaardeerd lid van de rechtswetenschappelijke gemeenschap kunnen uitnodigen om een landelijk beeld te schetsen.⁸ Daar is echter bewust niet voor gekozen. De laatste optie vond de RDR minder wenselijk omdat daarmee onvermijdelijk een subjectief-persoonlijk en noodzakelijkerwijs beperkt perspectief zou worden gevraagd, terwijl de discipline de laatste jaren alleen maar diverser en internationaler is geworden. Een uitnodiging aan een externe commissie houdt daarentegen het gevaar in dat de analyses (te) ver komen af te staan van de ook relevante (of zo men wil: het noodzakelijke kwaad van de) bestuurlijke realiteit van de universiteit anno 2023, welke uiteraard ook van invloed is op het onderzoeksveld. Daarom besloot de RDR deze reflectie zelf te verrichten en gezamenlijk uit te brengen, op basis van een voorbereiding door Ivo Giesen (UU), Harriët Schelhaas (EUR), Roel Schutgens (RU) en Geert Vervaeke (TiU). De concept-zelfreflectie is vervolgens in de RDR besproken, hetgeen nog tot input en wijzigingen heeft geleid. De inhoud van deze reflectie wordt zodoende door de gehele RDR gedragen.

Het idee dat daar waarschijnlijk geen verhaal uit zou komen met de strekking dat het roer radicaal om moet, hebben we geaccepteerd: er is niets verkeerd aan enige nuance. Dat neemt niet weg dat wij via deze reflectie

De inhoud van deze reflectie wordt zodoende door de gehele RDR gedragen

Noten

1. Tussen haakjes omdat ook het criminelogisch en ander sociaalwetenschappelijk onderzoek aan de rechtenfaculteiten deel uitmaakte van de bedoelde evaluatie.

2. Eigenlijk gaat het om negen faculteiten en om één juridisch departement, waarbij dat departement (van de Universiteit Utrecht) onderdeel is van de bredere REBO-faculteit aldaar. Vanwege het gemak spreken wij hierna over tien faculteiten.

3. Nog een bijzonderheid is dat de Radboud Universiteit twee juridische onderzoeksinstituten herbergt die separaat worden geëvalueerd. Het 'publiekrechtelijke' SteR deed mee in de hier besproken evaluatieronde, terwijl het 'privaatrechtelijke' OO&R al in

2021 werd geëvalueerd. Die laatste beoordeling vond nog plaats onder het 'oude' SEP-protocol 2015-2021, inclusief becijfering. Daarom is die evaluatie niet systematisch meegenomen in deze beschouwing, al wordt er een enkele maal naar verwezen.

4. We beschrijven de stand van zaken op 1 juli 2023. De tien evaluaties bestrijken weliswaar de periode tot en met eind 2021 maar dat lag aan de voorbereidingstijd die de commissie gegund is terwijl het lastig, zo niet onmogelijk is om de ontwikkelingen van 2022 niet mee te nemen. Het stuk is afgerond nadat het laatste van de tien rapporten aan de faculteit c.q. het college van bestuur is toegezonden.

5. Zie de conclusies van de tussentijdse

evaluatie van de Commissie-Zouridis: sectorplan-ssh.nl/sites/sectorplan_ssh/files/media-files/Rapportage%20midtermevaluatie%20Rechtsgeleerdheid%20en%20Digitale%20SSH.pdf.

6. sectorplanrechtsgeleerdheid.nl/.

7. Dat sectorplan Rechtsgeleerdheid is als zodanig overigens niet geëvalueerd in deze ronde; daarvoor is een aparte evaluatiecyclus afgesproken, met een succesvolle tussentijdse evaluatie in 2022 en een eindevaluatie die voor 2025 op de rol staat. Gezien het belang ervan voor de diverse faculteiten, zullen wij hierna wel her en der aan dat sectorplan refereren.

8. Zoals na de vorige evaluatieronde (2017) nog geschiedde door prof. Willem van

Genugten, zie uu.nl/sites/default/files/overkoepelendrapport_rgl_genugten.pdf.

9. Een eerdere concepttekst is van comitaar voorzien door Janneke Gerards, Hans Vedder, Maurice Adams en Steven Bartels. Dit commentaar hebben wij verwerkt in een nieuwe versie van de tekst. We zijn hen zeer erkentelijk voor het kritisch meelesen. Uiteraard dragen zij geen verantwoordelijkheid voor de uiteindelijke tekst. Die verantwoordelijkheid ligt bij de RDR.

10. De RDR heeft een concept van de hier geopenbaarde tekst besproken in de vergadering van 22 juni 2023 en in een schriftelijke ronde eind augustus 2023 de eindversie vastgesteld.

1.4. De aanpak

In een tweetal voorbereidende besprekingen heeft de voorbereidingscommissie een aantal algemeen (vrijwel landelijk) spelende thema's binnen het domein 'rechtswetenschappelijk onderzoek' geïdentificeerd die momenteel de aandacht verdienen. Het betreft de acht thema's die hierna in hoofdstuk 2 verder uitgewerkt zijn.¹⁰ Uiteraard spelen er naast de acht hierna besproken kwesties nog vele andere zaken bij verschillende individuele faculteiten; deze zijn na te lezen in de rapporten van de specifieke commissies. Soms spelen, zo blijkt, ook wel dezelfde issues bij een aantal faculteiten tegelijk, maar elders dan weer niet. Denk hierbij aan:

- de transparantie van de criteria voor bevordering van UD's en UHD's (RU, EUR, Leiden, UM, RuG);
- de manier waarop er binnen een (vorm van) matrixorganisatie gewerkt kan (moet) worden als het onderzoek en het onderwijs niet een en dezelfde, strak afgebakende thuisbasis (de vakgroep) hebben (UvA, EUR, Leiden, UU, UM, RU, RuG, en deels TiU);
- de afstemming van het facultaire onderzoek met universiteitsbrede onderzoeksprogramma's en thema's (UvA, UU, RU, Leiden, deels ook de RuG);



© Shutterstock

- het bestaan van en de omgang met (een vorm van) een onderzoeksnorm voor individuele onderzoekers (OU, RU, UU, Leiden, UvA).

Ook dit zijn belangrijke kwesties ten aanzien waarvan de diverse faculteiten van elkaars ervaringen en inzichten kunnen profiteren door niet steeds individueel opnieuw het wiel uit te vinden. Wij laten deze kwesties voor nu echter rusten en focussen op de acht breedst levende thema's.

2. Inhoud: acht breed levende thema's

2.1. "Eenheid in verscheidenheid" – Wat betekent dat?"

Wat we al wisten wordt bevestigd bij bestudering van de verschillende rapporten: iedere rechtenfaculteit legt haar eigen (soms: universitaire) accenten, uiteraard binnen de kaders van het aanbieden van opleidingen met civiel effect (CE). Grof en ongenueanceerd gezegd: De VU zet zwaar in op Empirical Legal Studies ('ELS'), de UU is multidimensionaal ingestoken, Leiden leeft van de autonomie van het individu (een 'bottom-up' benadering), de UvA en UM zijn stevig internationaal en interregionaal-Europees georiënteerd, de RU is meer praktijkgericht, de RuG werkt met een nationaal-dogmatische benadering, de OU bouwt aan een op nationaal recht en maatschappelijke impact gericht profiel, TiU wil een globale speler zijn en blijven maar spits zich toe op vier thema's, en bij de EUR wordt mede met een multidisciplinaire visie de connectie met praktijk en maatschappij gezocht ('where law meets business').

Tegelijkertijd trekken deze tien autonome spelers meer en meer samen op, als een geheel, als gezamenlijke faculteiten. Het gevoel leeft ook dat dat welhaast moet, gegeven de (vaak gebundelde) verwachtingen van de buitenwacht (NWO, SSH Raad, etc.) die een gecoördineerde

Elke faculteit heeft haar eigen expertise en specifieke aandachtspunten, maar de basis is dezelfde: wij bedrijven een normatieve wetenschap

reactie vergen. Ook leeft het idee dat het succes van het Sectorplan Rechtsgeleerdheid mede te danken is aan die gezamenlijke opstelling, aan het elkaar iets gunnen en aan de in 2018 gemaakte keuze om sterker te staan door samen te werken. 'Eenheid in verscheidenheid' dus, om maar eens een cliché te gebruiken. Elke faculteit heeft haar eigen expertise en specifieke aandachtspunten, maar de basis is dezelfde: wij bedrijven een normatieve wetenschap. De verdere raakvlakken betreffen soms de gekozen methodiek (ELS, multi- en interdisciplinariteit, etc.) en soms de insteek (meer nationaal gericht, specifiek gericht op de interactie met de praktijk) of de inhoud (focus op ICT en recht, grote maatschappelijke problemen als uitgangspunt, etc.).

Het al genoemde Sectorplan Rechtsgeleerdheid is een mooi voorbeeld van de manier waarop deze eenheid in verscheidenheid tot concrete samenwerking kan leiden. De juridische discipline heeft in dat Sectorplan gezamenlijk geïdentificeerd wat zij als belangrijkste thema's ziet en daarmee een duidelijke gezamenlijke koers uitgezet.¹¹ Het plan – nogmaals: de evaluatie daarvan volgt een aparte cyclus – katalyseerde onze verdere samenwerking en bracht focus (profilering). Dat rechtsgeleerdheid het eerste

sectorplan in het SSH-domein mocht opstellen, was overigens mede te danken aan de toen al bestaande wil tot samenwerking van de faculteiten; het succes van rechtsgeleerdheid heeft nadien de weg gebaand voor nieuwe sectorplannen binnen het SSH-domein.

Die spagaat ('eigenheid' benadrukken versus 'eenheid' bewaren en samen optrekken) is misschien voor een deel een schijn tegenstelling, want dat samenwerken is mede gericht op (en mede ingegeven door) de wens om ruimte te kunnen blijven bieden aan ieders eigenheid en expertise. Onmiskenbaar is ook dat dergelijke eigen accenten en keuzes goed passen bij het beleid dat het Ministerie van OC&W momenteel voorstaat.¹² Relevant, mede met het oog op de toekomst, is hierbij zeker ook dat we door het Sectorplan nog nader tot elkaar zijn gekomen. Ook dat is uiteraard echter (ook nu nog) een groeiproces en meer afstemming is ongetwijfeld mogelijk. Om die stap te kunnen zetten – wij denken dat dat gewenst is omdat we samen een grote(re) bijdrage kunnen leveren aan de (juridische) vraagstukken die aan de orde zijn – en de bestaande (accent)verschillen nader te kunnen onderbouwen, is dan wel een volgende investering via sectorplanmiddelen (een 'Sectorplan 2.0' dus) een must, want klachten over (onder)financiering zien wij in alle evaluatierapporten terug. Daar is bovendien ruimte voor, zo menen wij, omdat de financiële ondersteuning voor de sector Rechtsgeleerdheid een beduidend stuk lager lag dan bij de navolgende sectorgelden voor andere SSH-disciplines. Ook op inhoudelijke gronden zien wij, na de succesvolle tussen-evaluatie, alle redenen voor een volgende investering in een Sectorplan 2.0 voor Rechtsgeleerdheid.

Een vraag die continue aandacht vraagt, is of we eigenlijk toch niet nog veelal hetzelfde ('eenheid') doen op verschillende plekken, en zo ja, in hoeverre dat (straks) bezwaarlijk en/of te vermijden is? Om deze vraag te beantwoorden, dienen we hierbij het onderwijs te betrekken omdat onze onderzoekers veelal onderwijs verzorgen in studentrijke opleidingen met civiel effect. De tendens lijkt te zijn om, waar het kan, opleidingen (en dus ook: onderzoekers) te clusteren;¹³ tegelijkertijd lijken de studentenaantallen voor de (inderdaad: op elkaar lijkende) bacheloropleidingen Rechtsgeleerdheid eerder tegen dan voor verdere samenvoegingen te spreken. Die bacheloropleidingen blijven immers volstromen, ook in de diverse Engelstalige varianten die her en der zijn opgestart (maar niet overal, dus daar is al sprake van enige clustering), zodat verdergaande clustering op een beperkt aantal plaatsen in het land ter plaatse tot onhanteerbare studen-

De interactie tussen onafhankelijk onderzoek en onderwijs is essentieel

tenaantallen zou leiden. Dat levert alleen al praktische problemen op, want in de meeste gevallen zijn de grootste collegezalen nu al meer dan overvol, en online onderwijs is voor campusuniversiteiten uit kwaliteitsoverwegingen geen (volledig) substituut gebleken voor fysiek onderwijs. Dat we dus inderdaad deels nog hetzelfde doen, is niet bezwaarlijk, eerder wenselijk.

Daarop voortbordurend zijn er voor specifieke opleidingen in dit verband nog wel scherpere vragen te stellen, juist gezien de realiteit dat door personeelskrapte en populariteit van commerciële functies slechts docenten kunnen worden aangesteld op kleine aanstellingen in combinatie met een grote aanstelling in de praktijk. Dat betekent tegelijkertijd dat die opleidingen beperkt kunnen worden gevoed door fundamenteel onderzoek, met bijbehorende kwetsbaarheid voor dubbele petten. In verschillende onderzoeksrapporten wordt daar ook op gewezen, zie hierna in par. 2.7. Dat maakt deze opleidingen kwetsbaar vanuit academisch perspectief, want de interactie tussen onafhankelijk onderzoek en onderwijs is essentieel. We schrijven dit met de nodige voorzichtigheid, want de collega's doen goed werk en leiden veel jonge mensen op tot gedegen professionals waar de maatschappij behoefte aan heeft. Maar qua onderzoek is vanwege de beperkt beschikbare onderzoekscapaciteit bij de (vaak parttime aan de academie werkende) medewerkers marginalisering van dat onderzoek wel een potentieel gevaar; of anders geformuleerd: er is een risico dat de band tussen onderzoek en onderwijs in die opleidingen losser wordt dan op andere terreinen. Dat kan een extra impuls vergen, bijvoorbeeld via een nieuw of vernieuwd Sectorplan 2.0 waarmee de basis (reguliere voltijds aio-plaatsen en dus toekomstige UD's met een fulltime universitaire aanstelling) ook op deze specifieke terreinen verder kan worden versterkt.¹⁴

2.2. De opmars van ELS is onmiskenbaar en vraagt om extra waardering voor juridisch-dogmatisch onderzoek

Mede gesteund door de impuls vanuit het Sectorplan Rechtsgeleerdheid constateren wij – in lijn met de commissie Zouridis¹⁵ – dat er inmiddels sprake is van een

11. Voor de volledigheid: het gaat dan om deze vijf inhoudelijke thema's: Conflictoplossende instituties, Digital Legal Studies, Empirical Legal Studies, Herijking van publieke belangen in private verhoudingen, en Transformatieve werking van globalisering in het recht. Zie verder sectorplan-rechtsgeleerdheid.nl/.

12. Zie daartoe het bestuursakkoord van OC&W met de universiteiten uit september 2022, en recent ook nog E. Sterken e.a., *Kiezen voor kwaliteit in 2040*, p. 9 en 11

(het betreft een studie t.b.v. de Universiteiten van Nederland, te vinden via universiteitenvannederland.nl/files/documenten/Publicaties/UNL%20Kiezen%20voor%20Kwaliteit%20in%202040_FIN.pdf). Dit alles blijft ook nog uit het feit dat de universiteiten in het overstijgende deel van het nieuwe SSH-sectorplan keuzes hebben gemaakt voor prioritaire en onderscheidende thema's. De commissie die de Leidse faculteit evalueerde wees hier nadrukkelijk op ('Onderzoeksvisitatie aan de Faculteit der

Rechtsgeleerdheid aan de universiteit Leiden over de periode 2016-2021'), zie p. 19.

13. Zie recent nog Sterken e.a., a.w., p. 36. Ook binnen onze eigen discipline, waar in het verleden ook al opleidingen fiscaal (aan de UU) en notariaat (UvA) werden afgebouwd. Zie hierna.

14. Wij realiseren ons dat de financiële 'pull' door met name de fiscale praktijk daarmee niet verdwenen zal zijn.

15. Het eindoordeel hierover is uiteindelijk bij de geplande evalueerders van het Sec-

torplan in 2025 aan de Commissie Zouridis, maar in haar tussentijdse evaluatie uit 2022 stelt zij op p. 14 bijvoorbeeld dat 'empirisch onderzoek dankzij ELS steeds meer een integraal onderdeel van juridisch onderzoek [is] geworden'. Ook stelt zij daar: 'Het speerpunt heeft de landelijke onderzoeksgroep legitimiteit gegeven en een breed gedeeld draagvlak gecreëerd.'

behoorlijke mate van ‘mainstreaming’ van het juridisch-empirisch onderzoek (Empirical Legal Studies, ook wel: ELS). Dat geldt ook meer in het algemeen voor het multi- en interdisciplinair onderzoek (in welke variant daarvan dan ook) dat aan de juridische faculteiten wordt verricht, zowel binnen als buiten de diverse afdelingen Criminologie, en ook buiten de vijf faculteiten die binnen het Sectorplan Rechtsgeleerdheid samenwerken op het gebied van ELS.¹⁶ De commissie die het onderzoek van de UU evalueerde, constateerde bijvoorbeeld dat de multidimensionale aanpak aldaar, die onder meer empirisch-juridisch onderzoek omvat, ‘not only exists on paper but is truly in the DNA of all the scholars within the School of Law.’¹⁷ En de faculteitsbrede invoering van ELS aan de VU wordt door de commissie aldaar als ‘succesvol’ aangemerkt.¹⁸ ELS en multidisciplinariteit in het algemeen worden dus gekend, gezien en als een positieve ontwikkeling gezien. En terecht, want het heeft op menig terrein en bij menig vraagstuk meerwaarde door zijn unieke eigen perspectief. Het verrijkt het juridisch onderzoek door te laten zien wat werkt of werken kan (de ‘reality check’ van het recht),¹⁹ en maakt samenwerking met andere disciplines (iets) makkelijker, ook binnen de eigen faculteit (met criminologen, economen, bestuurskundigen, etc.).²⁰

Dat alles wil niet zeggen dat andersoortig (ook wel: klassiek) juridisch onderzoek daaronder te lijden heeft of dat daarop een minder groot accent wordt gelegd. Anders dan wel gepercipieerd her en der, wordt het juridisch-dogmatische onderzoek²¹ door de faculteiten nog steeds hoog gewaardeerd, als noodzakelijk gezien en met zelfbewustheid uitgedragen.²² De recent hernieuwde aandacht van zowel de UvA, de UM en ook TiU voor het nationale recht getuigt daar bijvoorbeeld van.²³ Juridisch onderzoek (inclusief juridische dogmatiek) blijft het ‘alfa en omega’ van wat we willen en moeten doen: juridisch onderzoek vormt vaak het fundament of de waarborg van maatschappelijke ontwikkelingen. Bovendien, zonder sterke dogmatische basis en onderzoek daarnaar, raken ELS- en ander multi- en interdisciplinair onderzoek losgezongen van het recht en verliezen zij hun meerwaarde. De empirie in het ELS-onderzoek dient uiteindelijk de verdere ontwikkeling van het recht en moet dus juridisch geïndiceerde (onderzoeks)vragen beantwoorden, net zo goed als het criminologisch, psychologisch, economisch, etc. onderzoek binnen de faculteiten verbonden moet zijn en blijven met juridische vragen. We vertrekken met andere woorden vanuit de rechtswetenschap, gebruiken ELS en andere (multidisciplinaire) methodes en disciplines waar deze verrijken en toevoegen, in zekere zin op een dienende wijze dus, en streven er dan naar dat die inzichten hun weg terugvinden naar het geldende recht.

De mainstreaming van ELS en inter-/multidisciplinariteit of multidimensionaliteit betekent dan ook niet dat iedereen of zelfs maar de meesten empirisch onderzoek moeten doen of daaraan mee moeten doen. Wel betekent het dat juridisch-empirisch onderzoek naast het juridisch-dogmatisch onderzoek inmiddels in het standaardpakket van de faculteiten is ingebed.²⁴ ELS is dan een volwaardige en in de faculteiten geïntegreerde methodologie die op hoog niveau kan worden uitgevoerd door gekwalificeerde collega's in die gevallen waarin dat zinvol is voor de rechtsontwikkeling, naast of in verbinding met al het

andere onderzoek, en al dan niet in samenwerking met collega's die vooral juridisch-dogmatisch werken.²⁵ Ons gezamenlijke belang is kwalitatief hoogstaand juridisch onderzoek; diversiteit van onderzoeksbenaderingen is daarbij een kracht.

De tegenwerping die in dezen vaker gehoord wordt, is dat ‘buitenstaanders’ dit alles anders zien²⁶ (en geen financiering over hebben voor nationaal georiënteerd juridisch-dogmatisch onderzoek), en dat zij vervolgens in deze vermoedens bevestigd worden doordat wij zelf zo'n nadrukkelijke focus leggen op ELS (en internationaal) onderzoek. Of dat zo werkt, is lastig te zeggen; daarom

Onze principiële boodschap luidt hier dat in de rechtswetenschap juridische onderzoeksvragen dominant (moeten) blijven

luit onze principiële boodschap hier dat in de rechtswetenschap juridische onderzoeksvragen dominant (moeten) blijven. Het ‘oplossen’ van de grote maatschappelijke vraagstukken (uitbuiting, armoede, hongersnood, migratievraagstukken, (burger)oorlogen, klimaatverandering, etc.), zal nooit lukken zonder een juridische component daarin te betrekken. Die juridische component zal van topkwaliteit moeten zijn en zich rekenschap moeten geven van de werkelijke aard van de problematiek. Het gaat er dus eerder om deze boodschap nog nadrukkelijker uit te dragen, hoe lastig dat ook zal zijn, en om de intrinsieke waarde van ‘hard core’ (of: klassiek) juridisch onderzoek te blijven benadrukken (‘zonder recht – en rechtswetenschap als duidere van recht – geen rechtsstaat’). Het is een fundamentele taak van de juridische faculteiten om daarin te blijven investeren (en dus niet enkel in internationaal en ELS-onderzoek) en om anderen te vragen dat ook te (blijven) doen. De krapte op de arbeidsmarkt van nationaalrechtelijk georiënteerde onderzoekers, in combinatie met de grote studentenaantallen, vraagt hiervoor blijvende aandacht van degenen die aan en voor de faculteiten (beleids)keuzes maken.

2.3. Digitalisering (rukt ook op en) is een alomvattend fenomeen

Digitale technieken en hun toepassingen, zoals algoritmen, big data, deepfakes, kunstmatige intelligentie, personalised medicine en smart cities, kenmerken de (Nederlandse) samenleving en geven die mede vorm. Het is evident dat de introductie van nieuwe technologieën talloze voordelen biedt voor de gehele samenleving. Toch is er ook een aantal schaduwzijden, zoals een steeds grotere afhankelijkheid van de private (technologie-) sector waardoor commerciële overwegingen invloed krijgen op publieke waarden, de transparantie-paradox (de burger wordt

steeds transparanter voor overheid en bedrijven, maar heeft zelf steeds minder inzicht in gedigitaliseerde besluitvormingsprocessen), desinformatie bij verkiezingen etc. Dat alles verscherpt de noodzaak om datagedreven innovatie rechtsstatelijk in te kaderen. Daarnaast nopen deze digitale ontwikkelingen tot een fundamentele heroverweging van bestaande juridische doctrines en uitgangspunten. Hierbij spelen de Nederlandse rechtenfaculteiten als hoeders van die rechtsstaat een vooraanstaande rol. Daarmee komt derhalve dat juridisch-dogmatisch onderzoek van grote waarde is voor deze nieuwe technologieën.

Hoewel het recht voor technologische ontwikkelingen al een helder kader biedt en met name de Europese Unie in hoog tempo nieuwe wetgeving uitvaardigt die diverse aspecten van het digitale domein verder zal inkaderen, gaan klassieke uitgangspunten van het recht niet altijd meer op en raken juridische domeinen steeds meer met elkaar vervlochten. Zo verschuift de focus in regelgeving van het (direct) sturen van menselijk gedrag naar het beïnvloeden van de wijze waarop data, artificiële intelligentie of Internet of Things-technologieën functioneren (zie bijvoorbeeld de voorgestelde AI en Data Acts). Digitalisering raakt vrijwel alle juridische domeinen en leidt ook tot vragen of bestaande definities en categorieën nog wel passen bij fenomenen die zich, ook hier, niet meer door één enkel rechtsgebied laten vatten (het zich razendsnel ontwikkelende gegevensbeschermingsrecht kan hier als een recent voorbeeld dienen, in navolging van bekende functionele rechtsgebieden zoals milieurecht en informatierecht). Voorheen veelal losstaande belangen en juridische domeinen beginnen elkaar meer te raken waardoor juridische kwesties ook steeds meer vanuit verschillende invalshoeken tegelijkertijd bekeken (moeten) worden. Daarnaast is het een uitdaging voor het juridisch onderzoek om te bepalen hoe er meer transparantie en verantwoording kunnen komen over het functioneren van technologieën om zo controle terug te winnen over hoe data, artificiële intelligentie en andere technieken belangrijke publieke waarden beïnvloeden. Denk aan welke soorten innovatie worden gestimuleerd, in hoeverre de privacy wordt beschermd, en zelfs hoe we onze democratische vrijheden kunnen uitoefenen.

16. Vgl. Research Assessment Report Tilburg Law School 2016-2021, p. 13; Radboud University, Research Centre for State and Law (STeR) Research Review 2016-2021, p. 15 en 18 (ook al is de commissie duidelijk dat dit best nog meer gestructureerd kan). De vanzelfsprekendheid waarmee Adams (M. Adams, 'De spiegel van Erasmus', AA 2023, p. 320) spreekt over ELS als 'vast onderdeel' van het aanbod van de rechtenfaculteiten, vinden we exemplarisch voor ons betoog.

17. Research Review Utrecht University School of Law 2016-2021, p. 8.

18. Onderzoeksevaluatie 2016-2021 Faculteit der Rechtsgeleerdheid Vrije Universiteit Amsterdam, p. 3. En de brede invoering ervan is een sterk punt van de faculteit,

aldus p. 5.

19. W.H. van Boom, 'Empirisch Privaatrecht', TPR 2013/1, nr. 79.

20. Ook binnen de juridisch faculteiten zelf. Daar blijken immers zeer veel collega's te werken die niet van huis uit jurist zijn (20%), zie W. van Boom & R. van Gestel, 'Rechtswetenschappelijk onderzoek – resultaten van een enquête', NJB 2015/20, p. 1336-1347.

21. Wij wagen ons hier overigens niet aan een definitie van 'juridisch-dogmatisch' onderzoek maar willen wel aangeven dat het dan niet enkel om 'systeembouwen' sec gaat, maar ook over onderzoek naar 'het geldende recht' in de brede zin van het woord en naar de verklaring(en) daarvoor en de evaluatie ervan. Men zou dit allicht

De Nederlandse rechtenfaculteiten durven deze (en andere) fundamentele vragen die de aard en inhoud van het object van studie raken, te stellen en te beantwoorden; de faculteiten zijn de ideale plek om de vraag te stellen naar de normatieve begrenzing van zich onstuitbaar ontwikkelende (en onstuitbaar toegejuichte) technologieën.²⁷ Dat gebeurt dan ook op veel plekken door veel onderzoekers en in onderlinge samenwerking, zo blijkt uit de verschillende evaluatierapporten. In elk geval is duidelijk dat er voldoende massa kan worden gegenereerd op diverse plekken, met steeds meer opkomende onderzoeksgroepen op dit terrein en steeds meer impact, ook internationaal.

2.4. Internationalisering is 'here to stay'

Ten gevolge van de immer voortdurende mondialisering voltrekt zich – het is een open deur – een aantal zeer ingrijpende maatschappelijke veranderingen. Voor het recht wordt die transformatieve dynamiek waarschijnlijk het meest treffend geïllustreerd door het lot van 'de rechtsstaat'. Het beginsel van de rechtsstaat zou te allen tijde de (publieke) verhoudingen binnen de samenleving moeten beheersen, maar staat door mondialisering inmiddels stevig onder druk, hier en elders. Spanning ontstaat allereerst omdat de rechtsstaat berust op een *lokaal* (nationaal) en *antropocentrisch* wereldbeeld waarin een bepaalde gemeenschap van mensen auteur is van recht dat daardoor binnen die gemeenschap legitimiteit verkrijgt. Door mondialisering is de band tussen auteurschap van het recht enerzijds, en manifestaties van de gevolgen van dat recht anderzijds, echter verbroken: lokaal recht heeft mondiale implicaties, terwijl andersom de gevolgen van 'vreemd' recht zich lokaal doen voelen.

Bovendien wordt het steeds duidelijker dat de belangrijkste vectoren van Europeanisering en mondialisering (in het bijzonder markten, technologieën en aardse natuurlijke systemen) een autonoom regulerend potentieel ('agency') bezitten dat de geloofwaardigheid van de in de rechtstaat vervatte aanname van de suprematie van het recht en ook haar antropocentrische oriëntatie ondermijnt. Mondialisering staat aan de basis van een potentiële existentiële *legitimiteits-, effectiviteits- en identiteitscri-*

ook fundamenteel juridisch onderzoek

kunnen noemen (dat dan niet exclusief op toepassing in de praktijk is gericht).

22. We sluiten graag aan bij de (bijna slot) woorden van de redactie van het Vooruitgedenboek ter viering van het 30-jarig bestaan van het nieuwe BW (W.H. van Boom e.a. (red.), *Vooruitgedenboek Burgerlijk Wetboek 1992-2022*, Den Haag: Boom Juridisch), op p. 341-342, dat monodisciplinair (juridisch) onderzoek een relevante methode is en blijft.

23. Zie de evaluatierapporten van de UM ('Maastricht University Faculty of Law Report of the research assessment 2016-2021') en de UvA ('Research Assessment Amsterdam Research Institute for Legal Studies 20016-2021').

24. Zie ook de opmerking in het VU-rapport dat ELS niet voor alle onderzoeksprogramma's de meest voor de hand liggende aanpak is en dat andere onderzoeksdesigns moeten worden gerespecteerd.

25. Zo ook het EUR-rapport ('Evaluation report for the research of the Erasmus School of Law', 2023) op p. 8 ('in addition to classical methods').

26. De VU-commissie heeft in dit verband een waarschuwing in huis voor de faculteit, zie p. 11 van de VU-evaluatie.

27. Het is evenzeer essentieel om aan diezelfde faculteiten de studenten voor te bereiden op het door digitalisering sterk veranderende juridische en criminologische beroepenveld waarin ze terecht komen.

Mondialisering staat aan de basis van een potentiële existentiële legitimiteits-, effectiviteits- en identiteitscrisis van het recht

sis van het recht. Mondialisering (en Europeanisering) is tegelijk een blijvend fenomeen, en de omgang met de grote maatschappelijke uitdagingen van deze tijd verlangt ingrijpende conceptuele hervormingen in alle domeinen van het recht en de daarbij horende aanpassingen in de regulerende instanties en institutionele operationalisering.

Het zal duidelijk zijn dat hier een breed onderzoeks-terrein ligt, waarvoor een groeiende belangstelling lijkt te bestaan (de rechtsstaat is zo stilaan een 'hot topic' geworden). De rechtswetenschappelijke onderzoeksgemeenschap in Nederland heeft de hiermee geworpen handschoen dus opgepakt en legt de oorzaken en gevolgen van mondialisering voor het recht bloot, en stelt zich ten doel op basis van haar bevindingen internationaal toonaangevend te zijn bij het articuleren van de noodzakelijke (juridische) vernieuwingen. Die ambitieuze doelstelling is reëel, waarbij opgemerkt zij dat dit mede zo is dankzij de financiële stabiliteit, kritische massa en synergie die het Sectorplan tweeegebracht.²⁸

Kortom, de internationalisering van het recht is – ook na deze reviewperiode, durven wij te voorspellen – 'here to stay'. Voor elke jurist is een brede, kritische kijk op, en kennis van, verschillende rechtsstelsels (naast het eigen stelsel, zie par. 2.5 hierna) van belang; dit komt (mede) tot 'leven' doordat het onderzoek steeds meer door een divers samengestelde staf geschiedt, onder meer via medewerkers met een van oorsprong niet-Nederlandse achtergrond, op alle functieniveaus, en door het succes dat deze medewerkers hebben (bijvoorbeeld in het verkrijgen van internationale onderzoekssubsidies).

Met een dergelijke fundamentele beweging komt niet alleen een divers onderzoekscorpus naar voren, maar ook de 'international classroom', ook voor onze Nederlandse studenten. Het belang daarvan schuilt hierin dat samenwerking over grenzen heen een belangrijke sleutel kan zijn bij het oplossen van (mondiale) maatschappelijke uitdagingen. Het samen leren en leren van elkaar in zo'n 'international classroom', mits qua didactiek goed opgezet uiteraard, smeedt ervaringen en inzichten die wederzijds begrip bevorderen en een basis zijn voor het, in een dialoog, vinden van innovatieve wegen om die uitdagingen aan te kunnen. Tegelijk staan juist de internationaal georiënteerde (Engelstalige) opleidingen momenteel onder druk.²⁹ De politieke beweging die inzet op meer aandacht voor Nederlandstalig onderwijs kan een stevige impact krijgen op die 'international classroom', zowel bij een aantal Engelstalige juridische bachelors in het land, als ook bij vele Engelstalige masteropleidingen die de faculteiten aanbieden. Wij benoemen dit aan het onderwijs gerelateerde punt hier met nadruk omdat de mogelijk nadelige financiële consequenties van aange-

scherpt beleid (focus op Nederlandstalige opleidingen) ook voor het juridisch onderzoek in Nederland stevig kunnen zijn. Immers, via het onderwijs dat we verzorgen, financieren we veel van onze onderzoekstijd. Hier is dus waakzaamheid geboden.

2.5. Nationaal georiënteerd rechtswetenschappelijk onderzoek staat onder druk

Een andere lijn die wij uit de diverse rapporten destilleren, is de vaststelling dat de bestudering van het recht niet op zichzelf staat. Het recht (en de rechtsontwikkeling) krijgt vooral betekenis in de sociaaleconomische en maatschappelijke context, ook op nationaal niveau. Hoewel internationalisering van het recht wezenlijk en invloedrijk is, zie de vorige paragraaf, blijft het nationaal georiënteerd juridisch onderzoek belangrijke bouwstenen leveren voor de rechtsontwikkeling in brede zin. Bovendien is het eerdergenoemde multi- en interdisciplinaire onderzoek alleen mogelijk als de juridische basis en noden stevig zijn gefundeerd. Om een voorbeeld te noemen: digitalisering is een maatschappelijk relevant onderwerp dat voor veel faculteiten op de onderzoeksagenda staat (zie hierboven), en daarvoor is bijvoorbeeld ook nodig dat onderzoekers beschikbaar zijn die de goederenrechtelijke of strafvorderlijke implicaties van digitalisering kunnen bevatten (is eigendom van data mogelijk, en zo nee, (hoe) dient het recht op dit punt te worden aangepast?; wat mag het OM met data op een smartphone van de verdachte?). Datzelfde geldt voor het maatschappelijk relevante onderwerp van duurzaamheid: maatschappelijk verantwoord ondernemen wordt toegejuicht, maar kan dat contractenrechtelijk wel stevig genoeg worden verankerd, en is de Nederlandse rechter procesrechtelijk wel voldoende geëquipeerd om duurzaam ondernemen af te dwingen?

Meer en meer zien wij echter dat het juridisch-dogmatische onderzoek op de nationale rechtsgebieden³⁰ in de knel dreigt te komen, mede als gevolg van de toenemende aandacht voor multi- en interdisciplinariteit en ELS in het onderzoek en de navenante mogelijkheden voor externe onderzoeksgelden. Het gegeven dat er voor nationaal juridisch-dogmatisch onderzoek nauwelijks externe onderzoeksgelden te verkrijgen zijn,³¹ zeker niet als de methode van het onderzoek zuiver juridisch dogmatisch is, betekent dat (de financiering van) nationaal-rechtelijk onderzoek kwetsbaar is. Dit is zorgelijk, omdat dit type onderzoek noodzakelijk is voor de rechtsontwikkeling, om kwaliteitsbijdragen te kunnen leveren aan het oplossen van maatschappelijke problemen, en voor de nationale juridische en maatschappelijke praktijk, en omdat die nationale rechtspraktijk nog altijd de belangrijkste afnemer is van de studenten die wij opleiden. Ook de verwevenheid tussen onderwijs en onderzoek aan onze faculteiten maakt dat zulk nationaal onderzoek noodzakelijk is.

Het gebrek aan externe subsidies, specifiek ook op dit terrein, komt in de onderzoeksevaluaties dan ook meermalen aan de orde. Zo wordt in het visitatierapport over de RU door het panel opgemerkt dat de '(...) focus on (national) legal doctrinal research appears to cause some difficulties in obtaining external funding'. De eerstedestroomfinanciering staat overigens in haar algemeenheid, dus ook voor internationaal en multidisciplinair onder-

zoek, in toenemende mate onder druk, zoals nog eens wordt bevestigd door het recente voornemen van de minister om dit jaar aanzienlijk te korten op de eerstegeldstroomfinanciering. In de verschillende onderzoeksrapporten vinden wij ook terug dat er zorgen zijn over de bij uitstek beperkte eerstegeldstroomfinanciering, wat toch de ruggengraat zou moeten zijn van het juridisch onderwijs en daarmee ook het onderzoek.³²

De hiervoor beschreven ontwikkelingen hebben nog een aantal zorgelijke neveneffecten (die vervolgens ook weer de genoemde ontwikkelingen versterken). Zonder veel mogelijkheden voor promotieonderzoek op nationaalrechtelijke terreinen, wordt slechts een beperkt aantal PhD's aangetrokken. PhD's zijn niet alleen noodzakelijk voor het te verrichten onderzoek, maar zijn ook nodig voor structureel talentmanagement, en meer specifiek: voor het opleiden en werven van UD's (zie ook hierna). Universitaire organisaties hebben UD's nodig voor het onderwijs en voor de interactie tussen onderwijs en onderzoek. Deze UD's kunnen voor nationaalrechtelijke onderwerpen slechts worden geworven op de nationale markt waar inmiddels krapte is ontstaan. Een en ander kan leiden tot een scheve personeelsopbouw, waar gebrek bestaat aan nationaalrechtelijke docent/onderzoekers, terwijl er wel internationale onderzoekers en docenten kunnen worden geworven en de groei van ELS ook niet-juristen aan de discipline rechtsgeleerdheid verbindt. Op deze wijze komt het nationaal juridisch-dogmatisch georiënteerd onderzoek steeds meer onder druk te staan, terwijl juist dat onderzoek – als gezegd – noodzakelijk is om maatschappelijk relevant juridisch onderzoek te kunnen doen.

Kortom, aandacht en financiering voor nationaalrechtelijk (promotie)onderzoek is en blijft noodzakelijk, uiteraard naast en waar (toepasselijk) in samenhang met multidisciplinair en (inter)nationaal onderzoek.³³ Daarbij is nodig dat door de faculteiten veel in het scouten en behouden van talent wordt geïnvesteerd. Dit is mede van

wege de voor juristen aantrekkelijke arbeidsmarkt een blijvende uitdaging. Daarop wordt in de paragraaf hierna ingegaan.

2.6. HR-thema's: grote stappen gezet in promovendibeleid, maar qua diversiteit en E&W nog terrein te winnen

Promovendi

Zonder uitzondering hebben de juridische faculteiten stevig geïnvesteerd in (interne en externe) promovendi, zowel in het aantal promotieplaatsen³⁴ als in de kwaliteit van de begeleiding en het 'institutionele kader' waarbinnen promovendi zich kunnen ontwikkelen. Een en ander hangt ook samen met de afspraken die de decanen onderling maakten in het kader van het Sectorplan rechtsgeleerdheid en in hun gezamenlijke actieplan 'Doorlooptijden promotietrajecten'.³⁵ Ook los daarvan is het in de huidige arbeidsmarkt voor juridische faculteiten echter onontbeerlijk om stevig te investeren in promovendi en andere jonge medewerkers. Ten aanzien van UD's in verschillende 'kernvakken' van het recht – zeker als het Nederlandstalige vakken zijn – ervaren de nodige faculteiten problemen bij het vervullen van vacatures,³⁶ zodat het (zelf) vergroten van de 'kweekvijver' van gepromoveerden die in aanmerking komen voor een aanstelling als UD, zeer gewenst is. Het gaat hier zeker niet alleen om het, elk voor zich, in eigen huis opleiden van talent. In een arbeidsmarkt waarin mobiliteit veel voorkomt hebben de juridische faculteiten een gedeeld belang om het gezamenlijke reservoir aan potentiële collega's te vergroten door substantiële aantallen promovendi op te leiden; we zouden van 'gezamenlijk' talentmanagement kunnen spreken.

Het aanwerven van nieuwe talenten alleen is echter niet voldoende. Daarnaast blijken beginnende onderzoekers specifieke verwachtingen te koesteren van de werkomgeving waarin zij hun eerste aanstelling vervullen, bijvoorbeeld als het om de werk-privé-balans gaat, en de

PhD's zijn niet alleen noodzakelijk voor het te verrichten onderzoek, maar zijn ook nodig voor structureel talentmanagement, en meer specifiek: voor het opleiden en werven van UD's

28. Zie bijvoorbeeld specifiek lawandglobalisation.nl/.

29. Zie de brief van 21 april 2023 inzake 'Beheersing internationale studentenstromen in het hoger onderwijs' van de Minister van OC&W aan de Tweede Kamer (Kamerstukken II 2022/23, 22452, nr. 85) en de in consultatie zijnde Wet internationalisering in balans, internetconsultatie.nl/internationaliseringho/b1.

30. Wij doelen hierbij op de positiefrechtelijk georiënteerde nationaalrechtelijke rechtsgebieden, uiteraard met inbegrip van het geldende Europese recht. Wij menen

overigens dat dit ook geldt voor het rechts-theoretische, rechtsfilosofische en rechtshistorische onderzoek.

31. Dat wil zeggen: externe projectfinanciering (3^e GS) voor dit type onderzoek valt nog wel binnen te halen, maar dat is veel lastiger als het gaat om promotieplaatsen of grotere projecten.

32. Zie onder meer het VU-rapport: 'De Sectorplannen noch de tweede en derde geldstroom kunnen het tekort aan structurele eerstegeldstroommiddelen voldoende compenseren.'

33. Conform de aanbeveling in het UvA-

rapport: 'The committee supports (...) the view on the importance of the interplay between – on the one hand – interdisciplinary and national law research and – on the other hand – multidisciplinary and international (incl. European) law research.' Zie ook de aandacht voor nationaal recht in onder meer het UL-rapport, het RU-rapport ('Research Centre for State and Law (StER) Research Review 2016-2021'), en het Tilburg Research Review 2016-2021', en het Tilburg Law School 2016-2021'.

34. Vaak ook bewust uit de eerstegeldstroom, zie bijvoorbeeld UU-report, p. 17,

en het OU-rapport ('Assessment Rapport Faculteit Rechtswetenschappen Open Universiteit SEP-onderzoeksevaluatie 2016-2021'), p. 11.

35. Dit actieplan sloot op zijn beurt weer grotendeels aan bij de adviezen in het document 'Een gezonde praktijk in het Nederlandse promotiestelsel' van de (toenmalige) VSNU in opdracht van het Rectorencollege.

36. Zie bijvoorbeeld OU, p. 12; EUR, p. 9; RU, p. 17.

ontwikkelingsmogelijkheden die hun daar worden geboden. De faculteiten hebben zich dit alles zichtbaar aangetrokken. Hoewel dat zelden zo geëxpliciteerd wordt, ademen alle rapporten de gedachte dat de verantwoordelijkheid voor het welslagen van een promotietraject anno 2023 een gedeelde verantwoordelijkheid is van drie spelers: het begeleidingsteam, de promovendus zelf én de instelling. De tijd dat door sommigen nog wel gedacht werd dat promovendi die hun promotietrajecten niet succesvol afronden, het 'gewoon niet kunnen' is gelukkig verleden tijd.

Ook is inmiddels overal het principe van minimaal twee begeleiders doorgevoerd. Alle of vrijwel alle faculteiten investeren in cursussen voor begeleiders, gericht op verhoging van hun effectiviteit als begeleider (niet zelden ook expliciet gericht op 'ervaren' begeleiders,³⁷ kennelijk een categorie die op meer plaatsen te lande soms een kleine nudge behoeft), en hebben de kwaliteit van promotiebegeleiding onderdeel gemaakt van hun beoordelings- of jaargesprekkenbeleid. Sommige faculteiten organiseren ook vormen van intervisie tussen begeleiders, zij het dat deelname daaraan voor zover na te gaan altijd op vrijwillige basis geschiedt. Deze initiatieven sluiten aan bij de – wat ons betreft terecht – toegenomen nadruk op leiderschap in de academie.

De promovendi worden overal ondersteund via een gericht cursusaanbod (een voorbeeld is de cursus 'managing my supervisor').³⁸ Faculteiten investeren in de gemeenschapsvorming onder hun promovendi (zeker sinds de pandemie) en houden het welzijn van hun promovendi bewust in het oog.³⁹

Tegelijkertijd is er zeker niet alleen sprake van 'pamperen': overal zijn er go-/no-go-momenten ingebouwd gedurende het traject, als gevolg waarvan promovendi al in een relatief vroeg stadium aan duidelijke verwachtingen moeten voldoen. De inrichting van deze tussentijdse beoordelingen verschilt nogal. Zo wordt die beoordeling aan de OU alleen door de begeleiders verricht, doch zij krijgt, met alle waardering voor de snelle opbouw van de onderzoeksactiviteiten van die instelling, het advies om daarbij ook anderen te gaan betrekken.⁴⁰ De praktijk aan de EUR, die door de visitatiecommissie aan anderen ten voorbeeld wordt gesteld, verdient in dit verband zeker aandacht: ieder promotietraject wordt daar, naast twee of meer begeleiders, voorzien van een kleine groep experts die niet alleen de tussentijdse beoordelingen verrichten, maar ook tussen die formele momenten uitdrukkelijk een klankbord of sparring partner zijn voor de promovendus. Terecht mogen de experts uit deze groep geen deel uitmaken van de uiteindelijke manuscript- en oppositiecommissie.⁴¹

De instellingen als zodanig hebben de afgelopen jaren ook duidelijk de institutionele inbedding van hun

promovendi versterkt. Veelal zijn er Graduate Schools opgebouwd met een stevige leiding die toeziet op de kwaliteit van de promotiebegeleiding en waarbinnen vaak ook een promovendidecaan of een vergelijkbare vertrouwenspersoon fungeert die de belangen van de promovendi scherp in de gaten houdt.

Zulke, toch vrij aanzienlijke, investeringen roepen natuurlijk de vraag op wat daarvan het rendement is geweest. Uit de gezamenlijke rapporten valt niet voldoende duidelijk af te leiden of de duur van de trajecten al aantoonbaar is afgenomen. Duidelijk wordt wel dat de pandemie op dit punt niet geholpen zal hebben, en overigens (en belangrijker) ook niet als het gaat om het welbevinden van de promovendi. De RDR zal dit punt nauwgezet moeten blijven monitoren, ook in het licht van het Sectorplan rechtsgeleerdheid, waarvan de resultaten in 2025 worden beoordeeld. Overigens is een eventuele bekorting van de promotieduur bepaald niet de enige positieve uitkomst die de genoemde investeringen van de faculteiten kunnen hebben. Er speelt hier ook een kwaliteits- en een welzijnsaspect, dat echter lastiger meetbaar is. Wellicht kan hetzelfde gezegd worden over het promoveren op artikelen; daarover is helderheid verschaft door een aantal landelijk gedeelde uitgangspunten te formuleren. Of dat ook gaat bijdragen aan de bekorting van de trajecten, de kwaliteit van de proefschriften en het welbevinden van de promovendi, is nu natuurlijk nog niet te zeggen, maar het gaat hier wel om een verandering die de impact van promotieonderzoeken aanzienlijk zou kunnen vergroten.

Diversiteit

Geheel in lijn met het Standaard Evaluatie Protocol is er in alle rapporten de nodige aandacht voor verschillende aspecten van diversiteit. Zonder meer een kernthema – ook gelet op de afspraken in het Sectorplan rechtsgeleerdheid – is het aandeel vrouwelijke hoogleraren. Alle gevisiteerde faculteiten hebben veel aandacht gehad voor deze thematiek. Er is gewerkt aan een actief bevorderingsbeleid gericht op vrouwelijke hoogleraren, anti-biastrainingen, aandacht voor de evenwichtigheid van de samenstelling van benoemingsadviescommissies, en het actief opzetten van een netwerk vrouwelijke wetenschappers. Ook zijn er nieuwe leerstoelen gecreëerd. Vrijwel overal valt een – zij het soms voorzichtige – toename te constateren, al is dat helaas niet bij alle faculteiten gelukt.⁴² Goede wil lijkt er op dit dossier overal te zijn, maar geconstateerd moet worden dat dit thema voorlopig nog actieve bestuurlijke aandacht zal blijven vergen.

Het werken aan andere vormen van diversiteit dan nationaliteits- en genderdiversiteit, en dan vooral etnische diversiteit, staat blijkens de rapporten nog grotendeels in de kinderschoenen. En zelfs in de faculteiten waar

Het werken aan andere vormen van diversiteit dan nationaliteits- en genderdiversiteit, en dan vooral etnische diversiteit, staat blijkens de rapporten nog grotendeels in de kinderschoenen

hiervoor al veel aandacht is, lijkt dat nog maar heel bescheiden effecten te sorteren in termen van een meer diverse samenstelling van de staf.⁴³ Uit het geheel lijkt de les te trekken dat het enerzijds hoog tijd wordt dat alle faculteiten deze thematiek veel aandacht geven, terwijl het anderzijds verstandig lijkt de verwachtingen op dit terrein realistisch, en dus bescheiden te houden. Teleurstellingen liggen anders op de loer. Een punt van aandacht is ook de uitgangspositie van verschillende faculteiten, gelet op de etnische achtergronden van de lokale VWO-uitstroom – doorgaans nog altijd de belangrijkste leverancier van nieuwe studenten – en de afspiegeling daarvan in de eerstejaarsinstroom. Zo wordt de VU begrijpelijkerwijs aangemoedigd om de kans aan te grijpen om het potentieel van de reeds zeer diverse studentenpopulatie te benutten om tot een meer diverse staf te komen en spreekt uit het EUR-rapport een vergelijkbare aanmoediging door.⁴⁴ Dergelijk potentieel kan, spiegelbeeldig, minder gemakkelijk beschikbaar zijn voor faculteiten gevestigd in regio's met een minder divers samengestelde regionale bevolking en dus een minder divers samengestelde studentenpopulatie om onderzoekers uit te rekruteren.

Drie zaken zijn in dit verband tot slot vermeldenswaard. Interessant is de positie van eerstegeneratiestudenten aan de universiteit; in hun studententijd maar zeker ook bij een eventuele vervolgloopbaan aan de academie. De Rotterdamse visitatiecommissie complimenteert de faculteit met het mentorprogramma dat speciaal voor deze groep studenten is opgezet.⁴⁵ Ook dit betreft een belangrijk diversiteitsissue dat (elders) wellicht nog niet de aandacht heeft gekregen dat het verdient.⁴⁶ Opvallend is voorts het effect van de internationalisering van de staf die de rechtenfaculteiten (als onderdeel van de wetenschap in den brede) de afgelopen jaren hebben doorgemaakt. Deze internationalisering heeft zich snel voltrokken en lijkt – onder academici – doorgaans onthaald te worden als een welkome verrijking van de academische gemeenschap. Toch is die in principe bestaande openheid blijkens de rapporten geen garantie voor een rimpelloze integratie van 'internationals' in de lokale facultaire gemeenschappen. Verschillende rapporten geven bijvoorbeeld blijk van de worsteling van faculteiten met enerzijds de wens om internationals te includeren door veel Engels te spreken en anderzijds de wens om de Nederlandse taal in onderwijs en wetenschap de positie te blijven geven die haar toekomt.⁴⁷ Een punt van aandacht voor internationaliserende faculteiten is ten derde het probleem dat faculteiten met een – op zich veelal positief gewaardeerde – informele, 'persoonlijke' bestuurscultuur met korte lijnen er alert op moeten zijn dat allerhande onderlinge verwachtingen en mores niet geëxpliciteerd worden en daardoor juist voor relatieve buitenstaanders zoals internationals onduidelijk blijven. Een informele en persoonlijke (bestuurs)cultuur kan daardoor uitsluitend werken en juist voor de groep van internationals onduidelijkheid in het leven roepen over ontwikkelings- en carrièremogelijkheden.⁴⁸

Erkennen & Waarderen (E&W), inclusief Impact

Dat we oog moeten hebben voor een en ander, past ook bij de aandacht die er de laatste jaren in breder verband bestaat voor het anders (en beter) Erkennen & Waarderen van de stafleden, waar in vrijwel alle onderzoeksrapporten naar wordt verwezen. Binnen de onderwijsrijke juridische faculteiten is de erkenning voor inzet in het onderwijs waarschijnlijk al beter belegd dan in andere faculteiten, maar ook aan die juridische faculteiten kan er best nog een tandje bij. De start van het Erkennen & Waarderen-traject in de meeste faculteiten, maakt de nodige diversifiëring mogelijk en biedt ruimte voor nieuwe initiatieven zoals de 'Senior Fellowships' aan de UU: een 'tenure track' richting hoogleraarschap met een focus op (juridisch) universitair onderwijs.

Datzelfde geldt voor de waardering voor impactgerelateerde activiteiten: die komen bij ons natuurlijk voor door de nauwe banden met de rechtspraktijk, maar die activiteiten (cursussen, etc.) kunnen explicieter gewaardeerd worden, bij bevorderingen bijvoorbeeld. Ook los daarvan moeten wij nog beter doordenken en expliciteren wat wij onder impact verstaan, wat we ermee beogen, voor wie we het doen (en dus ook: hoe zorgen we dan dat het landt), en hoe we onze onafhankelijkheid als onderzoekers dan garanderen (zie ook par. 2.7).⁴⁹ De altijd aanwezige normatieve en maatschappelijke component van juridisch onderzoek verschaft een competitief voordeel ten opzichte van andere disciplines dat wij wellicht nog meer zouden kunnen benutten.

Weinig aandacht is er daarentegen in de meeste rapporten voor wat men zou kunnen noemen *viewpoint diversity*: diversiteit ten aanzien van binnen een faculteit vertegenwoordigde standpunten en ideeën, los van wie die ideeën naar voren brengt. Een uitzondering is het UvA-rapport dat de aanbeveling doet dat de faculteit een veilige omgeving verzekert voor 'critical voices'.⁵⁰ Dit rap-

37. Zie o.a. UM, p. 10, en RU, p. 12.

38. EUR, p. 14.

39. Zie bijvoorbeeld het UU-report, p. 15, met waardering voor sociale activiteiten voor een overigens bredere groep juniormedewerkers.

40. OU, p. 11.

41. EUR, p. 15. Nadeel van die constructie is wel dat deze groep van experts niet de inhoudelijk meest deskundige personen betreft (want die worden pas ingezet voor de uiteindelijke promotiecommissie, terecht).

42. Zo was er aan de UvA een kleine daling te constateren.

43. Zie bijvoorbeeld het EUR-rapport, p. 9-10, met zowel complimenten voor de vele inspanningen als de constatering dat de resultaten nog maar bescheiden zijn.

44. EUR-rapport, p. 9.

45. EUR-rapport, p. 10.

46. Zie bijvoorbeeld ook 'Transklassers leven in twee werelden: 'het is nooit zomaar vanzelfsprekend dat ik er mag zijn', interview met prof. Lenette Schuijt, *de Volkskrant* 27 mei 2023.

47. In Groningen ('Rapport over de onderzoeksvisite aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid, Groningen Center for Law and Governance over de periode 2016-2021'), zie p. 13, is sprake van een inherente spanning 'die niet geheel valt weg te nemen'; zie ook VU, p.11-12: tweemaal wordt geadviseerd om in ieder geval duidelijke taalnormen tot stand te brengen en daarover aan goed verwachtingenmanagement te doen tegenover potentiële nieuwe, internationale staf. Het is wellicht het onderzoeken waard om te zien of en in welke mate

andere 'talige' faculteiten (denk aan de andere maatschappijwetenschappen, maar ook geneeskunde) hier al mee bezig zijn en wij daarvan kunnen leren.

48. Zie het RuG-rapport en het VU-rapport; Zie ook UM, p. 18; EUR, p. 9.

49. Zie nader C. Prins, 'Rechtswetenschappen en impact maken', *NJB* 2023/1394, p. 1641. Kort daarna werd bekend dat Corien Prins de prestigieuze Stevin-premie krijgt, ten bewijze dat rechtswetenschappers echt impact kunnen hebben.

50. UvA report, p. 34.

Alleen in een omgeving waarin wetenschappers zich uitgenodigd voelen om het debat aan te gaan en tegenspraak te bieden, kan het zelfreinigend vermogen op gang komen dat onontbeerlijk is voor een integere onderzoeksomgeving

port legt ook een relatie tussen deze vorm van sociale veiligheid en diversiteit enerzijds en anderzijds het verzekeren van wetenschappelijke integriteit. Alleen in een omgeving waarin wetenschappers zich uitgenodigd voelen om debat aan te gaan en tegenspraak te bieden, kan het zelfreinigend vermogen op gang komen dat onontbeerlijk is voor een integere onderzoeksomgeving. Die wijsheid is uiteraard ook voor andere faculteiten van belang.

2.7. Onafhankelijkheid van de rechtswetenschap en wetenschappelijke integriteit

Aandacht is er zeker ook voor de onafhankelijke positie van rechtswetenschappers ten opzichte van externe partijen of externe financiers. Om te beginnen valt op dat geen van de rapporten het zoeken van samenwerking met externe partijen principieel afwijst. Het aangaan van zulke samenwerkingen wordt hier en daar zelfs aangemoedigd. Zo wordt er begrip uitgesproken voor het – bij de traditie van die faculteit aansluitende – streven van de Rotterdamse faculteit om onderzoek te verrichten in samenwerking met bedrijven. De VU krijgt zelfs de suggestie mee om ‘het bedrijfsleven een grotere rol van betekenis’ te laten spelen in de onderzoeksfinanciering.⁵¹ Zulke – overigens relatief voorzichtig uitgesproken – waardering voor samenwerkingen met maatschappelijke en commerciële partners lijkt passend voor een academische discipline als de onze. Juridische faculteiten streven doorgaans naar een grote maatschappelijke impact en aan het bijdragen aan een rechtvaardige en duurzame ontwikkeling van onze samenleving. Een dergelijk streven heeft weinig kans van slagen vanuit de spreekwoordelijke ivoren toren. Tegelijkertijd: grote oplettendheid is gepast, juist ten aanzien van externe beïnvloeding van wetenschappelijk onderzoek en van de onderzoeksagenda’s. De verschillende rapporten vragen daar terecht aandacht voor.

Ook het benoemen van deeltijdhoogleraren met een hoofdfunctie in de rechtspraktijk komt in de nodige rapporten aan de orde, waarbij ook wordt onderschreven dat juist deze hoogleraren waardevolle inzichten uit de rechtspraktijk kunnen aanleveren. Het aanstellen van zulke hoogleraren is echter kwetsbaar gezien de dubbelepetten-discussie en moet hand in hand gaan met een scherp integriteitsbeleid.⁵² Van groot belang (naast onontbeerlijke maar voor de hand liggende maatregelen als transparantie over nevenfuncties en het afleggen van onafhankelijkheids- en integriteitsverklaringen) is dat er een open gesprekscultuur is waarin een kritische attitude wordt gewaardeerd (zie hiervoor). Leerzaam lijkt ook de aanbeveling om te streven naar breed gedeelde normen over wat integer onderzoek is, en om daarover het gesprek op gang te brengen en te houden.⁵³ Verstandig kan wellicht ook

zijn dat faculteiten streven naar voldoende diversiteit in de typen van externe partners met wie zij samenwerken.⁵⁴

Begrip en waardering is er ook voor faculteiten die hun wetenschappers gelegenheid bieden om nevenfuncties in de rechtspraak te verrichten.⁵⁵ Vooral in het Groningse rapport is er daarnaast nog aandacht voor een andere integriteitskwetsie die van algemeen belang lijkt: het feit dat voldoende verzekerd is dat ook extern gefinancierde promovendi in voldoende onafhankelijkheid kunnen werken. Zeker als het gaat om internationale promovendi uit een financierend ‘thuisland’ waarvan de overheid geen sterke reputatie heeft in het garanderen van de vrijheid van haar burgers, is het belangrijk dat de faculteit tijdens het promotietraject in Nederland de academische vrijheid van de promovendus goed monitort.⁵⁶

2.8. Invloed van toegenomen externe (top-down-) sturing op de onderzoeksagenda: kwetsbaarheid van de financiering

Tot slot vragen wij aandacht voor een overkoepelend punt dat niet met zoveel woorden in de onderzoeksvisitaties aan de orde komt (omdat het daarbinnen geen parameter is geweest), maar wel een ontwikkeling is die signalering behoeft. Wij doelen op de toegenomen externe sturing van onderzoek en de consequenties en risico’s die dat met zich brengt. In verschillende rapporten wordt de bottom-up-aanpak van het onderzoek door de visitatiecommissies geprezen, evenals de (academische) vrijheid die een onderzoeker nodig heeft in de exploratie van zijn onderzoek.⁵⁷ Wij signaleren echter ook dat de overheid in toenemende mate op de inhoud stuurt, daar waar onderzoeksgelden worden gekoppeld aan inhoudelijke themata, zoals bij het Sectorplan Rechtsgeleerdheid en het SSH domeinbrede sectorplan. Dat kan uiteraard worden uitgelegd (de overheid moet haar uitgaven verantwoorden) en heeft ook tot zeer positieve (samenwerkings)stimulansen geleid, omdat thematisch gericht onderzoek (sturing geeft en) mogelijkheden biedt, leidt tot meer samenwerking en *team science*, en consistente onderzoekslijnen oplevert. Tegelijkertijd moet er (natuurlijk) wel ruimte blijven bestaan voor fundamenteel onderzoek dat wellicht niet in de lijnen van de faculteitsbrede, universiteitsbrede of zelfs nationaal verordonneerde onderzoeksthemata past.⁵⁸ Dat is noodzakelijk voor vernieuwing. Dat is een punt van aandacht en de faculteiten moeten expliciet blijven inzetten op voldoende (financiële) ruimte voor vrij en louter nieuwsgierigheidsgedreven onderzoek.

De financiering die verband houdt met dit soort externe sturing is ook kwetsbaar omdat het in veruit de meeste gevallen tijdelijke onderzoeksprojecten betreft, die slechts tijdelijk worden gefinancierd. Dat is onder meer het geval bij het Sectorplan Rechtsgeleerdheid, het SSH-sector-

plan en de startersbeurzen. Daarbij wordt bovendien vaak om inbeddingsgaranties en andersoortige matchingsgelden van de faculteiten gevraagd. Deze projecten leiden er dan toe dat PhD's, postdocs, UD's en hoogleraren worden aangesteld op tijdelijk geld. De CAO verplicht de universiteiten echter in beginsel om aangestelde docenten en onderzoekers na een dienstverband van twaalf of achttien maanden een vaste aanstelling te geven (en dat is ook wat OCW wil) en slechts een klein percentage van het medewerkersbestand in een tijdelijke aanstelling te hebben. Dat betekent dat de faculteiten worden gefinancierd met tijdelijke gelden, maar vervolgens docenten en onderzoekers snel vast moeten aanstellen, zonder dat daarvoor voldoende financiële dekking bestaat. Dat levert niet alleen een groot financieel risico op, het leidt ook tot enige starheid in de onderzoeksagenda en het beperkt de ruimte om buiten dergelijke projecten onderzoekers aan te stellen die dan niet aan dat type (multidisciplinaire) projecten deelnemen, omdat zij bijvoorbeeld nationaal gericht of thematisch eigenzinnig onderzoek doen. Dit alles vormt een dilemma dat de faculteiten niet zelf kunnen oplossen, doch waarin zij enkel hun CvB's en OCW kunnen betrekken. Het is noodzakelijk om dat te blijven doen, nu dit probleem het onderzoeksklimaat onder druk zet.

3. Afronding: samen op koers

Wij hebben gemeend in het voorgaande de meest prangende aandachtspunten over de belangrijkste onderzoeksgerelateerde thema's op basis van de diverse onderzoeksrapporten (kort) belicht te hebben. We hebben daarbij ook voorzichtig gewezen op de koers die we eventueel samen zouden kunnen varen: we sturen op eenheid in verscheidenheid, kiezen voor juridisch-empirisch (multi- en interdisciplinair) onderzoek *naast* juridisch-dogmatisch onderzoek, omarmen (juridisch onderzoek naar) digitalisering, voelen ons thuis in een internationale setting met mondiale vragen, in relatie tot de nationale rechtsgebieden die we niet uit het oog verliezen en waarop we onverminderd sterk inzetten, in een werkomgeving die veel ruimte en steun biedt aan talent (promovendi) maar die wel nog meer divers kan en moet worden. Dat alles doen we in een universitaire wereld waarin het werven en behouden van jong talent (met name Nederlandstalige UD's) extreem lastig is en waarin bovendien externe eisen, voorwaarden en programma's steeds meer sturend worden zonder dat we dat altijd kunnen beïnvloeden, onze financiering (mede daardoor) kwetsbaar oogt, doch wij tegelijk de onafhankelijkheid van dat juridisch onderzoek moeten bewaken.

Wij realiseren ons uiteraard dat we voorzichtig geopereerd hebben en geen revolutionaire gedachten verwoord hebben, en dat onze keuzes ongetwijfeld tot opmerkingen, aanvullingen, kritische reflecties e.d. aanlei-

ding zullen geven: wij zien al die reacties graag tegemoet. Wat wij hier beschreven hebben, is – zo denken wij – dat wat nu aan de oppervlakte ligt, en waar we allemaal mee te maken hebben. Daarbij moeten we ons realiseren dat de juridische faculteiten op al de beschreven punten winst kunnen boeken door van elkaar te (blijven) leren. Wij hebben er alle vertrouwen in dat zij dat ook zullen blijven doen, vooral als een doorstart van het Sectorplan plaatsvindt, hetgeen om meerdere redenen een positieve impuls aan interfacultaire *team science* zou geven. Want voor ons is de belangrijkste les van de voorbije periode dat de juridische faculteiten in Nederland zowel bij hun onderzoek als hun onderwijs steeds meer naar elkaar zijn gaan luisteren, elkaar bevroegd hebben, elkaar de hand hebben gereikt als dat nodig was, meer en beter zijn gaan samenwerken en tevens bereid zijn gebleken samen problemen te bespreken en aan te pakken, zij het steeds vanuit hun eigen focus en expertise. Het Sectorplan Rechtsgeleerdheid én de voor iedereen overdonderende COVID-19-crisis – waarbij alle hulp welkom was en iedereen permanent van elkaar leerde – hebben dat bewerkstelligd. Elke faculteit koerst op verbeterde kwaliteit en waar

Wij zien al die reacties graag tegemoet

mogelijk trekken we samen op. Dat zal in diverse dossiers ook nodig blijven of gaan zijn, zo volgt uit de evaluaties. Denk aan de notoir lastige omgang met hoge werkdruk, aan de krapte op de arbeidsmarkt, aan open access publiceren (versus de macht van de grote uitgevers) en aan (nadenken over) onze eigen standaarden voor goed onderzoek. We denken daarbij uiteraard ook aan al die andere dossiers die ons landelijk zorgen baren: de financiering van het onderzoek, de gebrekkige aanwas in UD-posities, de plek van positiefrechtelijk, nationaal georiënteerd onderzoek, de mogelijkheden voor internationaal onderwijs, diversiteit etc. Met aandacht voor de specifieke kenmerken van de faculteiten en de eigenheid van de rechtswetenschappelijke discipline zullen de decanen onverminderd inzetten op het samen aangaan van de genoemde uitdagingen. Aangezien wij menen dat de financiële impuls van een Sectorplan 2.0 met een specifieke focus op het onderzoek naar nationaalrechtelijke thema's kan helpen om een aantal van deze uitdagingen te ondervangen, is dat (een nieuw sectorplan) in elk geval een concreet streven. •

51. Zie ook p. 14 van de eerdere evaluatie

(zie noot 3) van RU/OO&R 2021.

52. RU, p. 9.

53. UvA, p. 8. Zie bij ook RU/OO&R 2021,

p. 14.

54. Zie bijvoorbeeld RU/OO&R, p. 17.

55. Zie bijvoorbeeld UU, p. 14.

56. Vgl. RuG, p. 11; zie overigens ook EUR,

p. 12.

57. Zie onder meer het RuG-rapport en het UL-rapport ('De commissie heeft veel waardering voor de bottom-up benadering en

adviseert de faculteit om deze zoveel moge-

lijk te koesteren en de daarmee gepaard gaande uitdagingen aan te gaan').

58. Zie ook Sterken, a.w., p. 25.